

יוספה טביב־כליף. אתניות בתנועה: עבודת זהות ומסלולי חיים של צעירים. רסלינג. 2021. 251 עמודים

דנה גרוסוירט קחטן*

מטרת ספרה של יוספה טביב־כליף היא לבחון את השיחים והמודלים הפרשניים שאנשים משתמשים בהם על מנת לעצב, לכונן ואף לפרק את זהותם האתנית. בהתבסס על הגישה הפרגמטית־פנומנולוגית, הספר מבקש לבחון את המשמעויות הדינמיות שהנחקרים מייחסים לזהות האתנית, משמעויות שמשתנות בנקודות זמן שונות לאורך מהלך החיים. באופן ספציפי, הספר בוחן את ההתמודדויות היומיומיות של גברים ונשים אשכנזים ומזרחים, בוגרי בית הספר גבעת גונן שבירושלים, עם סוגית האתניות, לאורך ציר הזמן ובכמה תחנות מובחנות: בשירות הצבאי, בעבודות מזדמנות ובטילים אחרי הצבא, עם הכניסה ללימודים גבוהים, ביחסים בין־דוריים, ובזוגיות ונישואים.

אחת התרומות העיקריות של הספר היא בהמשגה התאורטית החדשה "אתניות בתנועה". המשגה זו מאפשרת לכותבת לבחון את המשמעות המשתנה של אתניות בעבודת זהות לאורך זמן. בבסיס ההמשגה עומדת ההנחה כי הזהות האתנית־מעמדית של היחיד היא פרגמטית ואסטרטגית, וכי הוא מגייס ומנהל אותה בהתאם למוטיבציות ולאינטרסים שונים ומגוונים. את רעיון האתניות בתנועה יוצרת טביב־כליף באמצעות חיבור בין ארבעה גופי ידע שונים: הגישה הפרגמטית לחקר האתניות, ההמשגה של עבודת גבולות, גישת ההצטלבויות, ותאוריות על מהלך החיים (הצעיר).

אופיו הייחודי והנזיל של שדה המחקר – זהות אתנית בחיי היומיום, שנבחנת לאורך זמן, עם נחקרים שנעים במרחב גאוגרפי ומחליפים זירות פעולה ועיסוקים – הוביל את הכותבת לחפש דרך שונה מהאתנוגרפיה הקלאסית ששימשה אותה עד כה. הכלי המתודולוגי הראשי שנבחר הוא ראיונות מעקב ביוגרפיים, מתוך הנחה שכלי זה יהיה יעיל בבחינת תהליך לאורך זמן, הן באמצעות פיזור הראיונות בנקודות זמן שונות ובאתרים גאוגרפיים שונים, הן בשל האופי הנרטיבי של הראיונות. ואמנם, ראיונות המעקב הביוגרפיים שנערכו עם אותם אנשים לאורך זמן ובתחנות משמעותיות אפשרו לכותבת לאסוף נתונים עשירים ומקיפים בתנאים המאופיינים בשינוי דינמי. נוסף על ראיונות המעקב הביוגרפיים, שימוש ברשתות חברתיות והשתתפות באירועים חברתיים הרחיבו והעמיקו את המידע על הנחקרים. בחינתם של הנחקרים מעבר לראיונות ואף השתתפותה של טביב־כליף במהלך חייהם סיפקו תמונה עגולה שלהם.

לעומת הספרות על אתניות, שבחנה את המשמעות הפרגמטית, הדינמית והדיסקורסיבית של הזהות אבל עשתה זאת במצבים, במקומות ובמיקומים ספציפיים, תרומתו של הספר היא בהוספת נקודת המבט הטמפורלית של השינויים לאורך מהלך החיים. מתוך בחינת האופן שבו עבודת הגבול האתנית משתנה לאורך זמן בשלבי חיים שונים, הכותבת

* ד"ר דנה גרוסוירט קחטן, המחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת, האוניברסיטה הפתוחה

מראה שאתניות יכולה להיות מרכזית, משנית או אף מושקת לגמרי, וכך היא מתורגמת למסלולים שונים של כניסה לבגרות.

שתי נקודות חשובות, שאמנם נוכחות לכל אורכו של הספר אך אינן זוכות לדין מספק, הן ההבחנה בין אתניות למעמד והצגה בינרית של אשכנזיות ומזרחיות. את הסוגיה הראשונה אנו פוגשים כבר בפרק המתודולוגיה, שבו טביב־כליף כותבת כי היא עומדת לבחון "12 צעירים וצעירות שהגיעו [...] משתי קבוצות אתנו־מעמדיות שונות: שישה מזרחים שגדלו במשפחות ממעמד כלכלי נמוך, ושישה אשכנזים שגדלו במשפחות ממעמד בינוני גבוה" (עמ' 39). בהתאם לתאוריית ההצטלבויות, שהיא אחת התאוריות שהמחקר מתבסס עליהן, הכותבת אכן מצליבה בין אתניות למעמד. בניגוד לאורי שוורץ, הטוען כי אתניות כבר אינה רלוונטית ועליה לפנות את מקומה לדין במעמד (שוורץ, 2014), עמדי המחקרית זהה לזו של טביב־כליף, וכמוה גם אני אינני מסכימה עם הטענה שהקטגוריה האתנית אינה רלוונטית וכי היא נטמעה לחלוטין במעמד (גרסוירט קחסן, 2017). כמו כן, אני מסכימה עם החיבור שהכותבת עושה בין אתניות למעמד, אולם אין בספר דיון במורכבות ההצטלבויות, ודאי לא לאורך זמן. לדוגמה, בפרק הניתוח השני, שכותרתו "עבודות מזדמנות וטיולים", נטען כי בשעה שאשכנזים חוו חופש וגמישות בתקופה שלאחר השחרור מהצבא, אצל המזרחים התקיים מתח בין לחץ כלכלי ובין הרצון לחופש ולהנאה – הבחנה התואמת את החיבור בין מעמד לאתניות: אשכנזים ממעמד גבוה ומזרחים ממעמד נמוך. עם זאת, הדין מתמקד רק במעמד, כלומר באילוצים הכלכליים המשפיעים על ההבדלים. אמנם בהמשך הפרק מצטיירת תמונה מורכבת יותר, אך לא נערך דיון בגורמים אתנו־תרבותיים, שניכר כי יש להם השפעה רבה לא פחות מזו של המעמד. כך שלעיתים האתניות נטמעת בתוך המעמד ואינה זוכה לדין מספק.

הסוגיה השנייה, שקשורה קשר הדוק לראשונה, היא תוצר של היעדר הגדרה או הסבר של הקטגוריות האתניות וניתוח המבוסס על הפרדה בין אשכנזים למזרחים. הניתוח מתייחס לאתניות לעיתים כמבוססת על מוצא,¹ לעיתים על מעמד, ולעיתים על ההזדהות של הנחקר או הנחקרת. כך, בפרק הניתוח הראשון, העוסק בשירות הצבאי, אין התייחסות למאפיינים המבחינים בין אשכנזים ומזרחים, אך בפרק השני יש התייחסות למוצא האתני. בעמ' 94 למשל מצוין המוצא של עומרי, "חצי מזרחי וחצי אשכנזי, שתפס עצמו כמזרחי", אך אין דיון בהבחנה בין המוצא המולד לזהות הנחוית על ידי הסובייקט. בעמ' 168 נכתב כי עומרי שייך למעמד הנמוך, תיאור שנוסף על ההזדהות שלו ומסביר את מיקומו בקבוצה המזרחית. בהמשך מופיעים מרואיינים נוספים שאינם תואמים את ההבחנה המתודולוגית: אופירה מוצגת תחילה כמזרחית, ובעמ' 198 מתגלה כי היא שייכת למעמד הבינוני. יוסי מוצג לכל אורך הספר כמזרחי, ובעמ' 204 מתברר כי הוא ממוצא מעורב – אימו פולנייה ואביו מרוקאי (שילוב מעניין כשלעצמו, שמשקף סטראוטיפים אתניים שמעניין היה לבחון). לא מצוין כיצד יוסי תופס את עצמו, אלא רק שהוריו חסרי השכלה ומהמעמד הנמוך, ולפיכך נראה שהשיוך האתני נעשה בעיקר בהתייחס למעמד. בעמ' 213 אנו נתקלים במוצא המעורב של רונית, המזהה עצמה כאשכנזייה ואמנם משויכת לקבוצה האשכנזית.

1 במוצא כוונתי לארץ המוצא של הורי הנחקרים או אפילו סבם וסבתם – מזרחים הם מי שנולדו במדינות ערב, אשכנזים הם מי שנולדו במדינות אירופה וצפון אמריקה. בספר אין הגדרה של המוצא.

החלוקה הבינרית לאשכנזים ומזרחים אינה מאפשרת לדון בהבחנה בין מוצא אשכנזי/מזרחי ובין תרבות אשכנזית/מזרחית. נוסף על כך, היא אינה מאפשרת לבחון את הזהויות ההיברידיות שנוצרות מתוך הזדהות של הסובייקט, מתוך נישואים של הורים ממוצאים מעורבים, או כתוצאה משינויים במהלך חייהם של הנחקרים בכניסה לבגרות. לסיכום, הספר עשיר, מעמיק, קולח, ובעיקר מחדש וחשוב. הדיון על אתניות, שעודנה מרכיב בולט בחברה הישראלית, ובוודאי הדיון בשסעים הקיימים עדיין, הוא מרכזי וחשוב. נראה שדיון פחות סימטרי ובינרי, שניכר שהכותבת בהחלט מודעת לחשיבותו ופועלת בתחומו, היה מאפשר לבחון באופן מעמיק יותר את מורכבות הזהות האתנית ואולי אף את שבירתם של סטראוטיפים אתניים, כפי שגרמו למשל בתיאור הקרבה בין הילדים האשכנזים והוריהם, שמאתגר את ההבחנה הסטראוטיפית בין חום מזרחי לקור אשכנזי.

מקורות

גרוסוירט קחטן, דנה. (2017). ממתי אתה מדבר עם ח' ו־ע'? הבחירה במזרחיות ותהליך ההתמזרחות: חטיבת גולני כמקרה בוחן. תיאוריה וביקורת, 48(קיץ), 35-56.
 שוורץ, אורי. (2014). "עיראקים אשכנזים מאוד": על אותנטיות, גבולות מעמדיים, והמטפוריקה של השפה האתנית בישראל. תיאוריה וביקורת, 43(סתיו), 103-130.